

prof.dr. C.J. den Heyer

Tussen kansel en kathedr

Egbert de Vries als predikant en theoloog

ORATIËS
23

Tussen kansel en kathedr

Egbert de Vries als predikant en theoloog

Tekst van het openbaar college

ter herdenking van dr. E. de Vries,
geboren 12 maart 1933, overleden 16 oktober 1998,
universitair hoofddocent Nieuwe Testament aan de ThUK van 1 september
1970 tot 31 maart 1998

uitgesproken op 19 november 1999 door
prof.dr. C.J. den Heyer

Kamper Oraties 23

© 2003 Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland,
Kampen

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Heyer, prof.dr. C.J. den, auteur
Roukema, prof.dr. R., redacteur

Tussen kansel en kathedr. Egbert de Vries als predikant en theoloog - Kampen, ThU -
Kampen, - (Kamper Oraties 23)
Herdenkingsrede, Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken te Kampen

ISBN 90-73954-62-2

NUGI 631

Trefw.: theologie

Omslag: Hendriks - Kampen

TEN GELEIDE

Dr. Egbert de Vries was van 1970 tot 1998 als wetenschappelijk hoofdmedewerker verbonden aan de Theologische Universiteit. In het voorjaar van 1998 nam hij afscheid, in de herfst van hetzelfde jaar overleed hij.

In deze Kamper Oratie is het herdenkingscollege opgenomen dat door prof. dr. C.J. den Heyer werd uitgesproken op 19 november 1999. Door omstandigheden is de uitgave van dit college lange, te lange tijd vertraagd. Het rectorium van de Theologische Universiteit is blij dat de tekst nu toch het licht ziet.

Omdat hij als predikant zo'n goede wetenschapper was, kwam Egbert de Vries in 1970 naar Kampen, naar de 'school der kerken'; als docent en onderzoeker bleef hij echter predikant. Over 'geleerde dominees' wordt in kringen van theologische academici wel eens smalend gedaan. Zij zouden kansel en kathedraal met elkaar verwarren. Bij Egbert de Vries waren de wetenschapper en de prediker organisch zo met elkaar vergroeid, dat de één niet in mindering op de andere kwam. De Vries was een erudiet geleerde. Hij debiteerde op college – ik heb in de jaren zeventig als student het voorrecht gehad het zelf te mogen meemaken – even makkelijk de finesses van de filosofie van Kant of Heidegger, de structuur van de dogmatiek van Noordmans, als de ins en outs van een pericoop van Paulus. Maar op zondag was hij de bevindelijke prediker, die met de gemeente zocht naar het woord dat het h art aanspreekt, dat de mens in zijn diepste existentie raakt.

Het existentiële dreef hem in de wetenschap; het kritische zoeken naar waarheid op de preekstoel. Egbert de Vries combineerde op onnavolgbare wijze beide, hoofd en hart, met vaak de melancholie en humor als verbindend element en katalysator. Hij heeft, door z  docent te zijn, vele generaties studenten geïnspireerd en geleerd.

Het college van prof. Den Heyer is aangevuld met een artikel dat De Vries schreef als In memoriam van Rudolf Bultmann. Een korte levensbeschrijving en een bibliografie completeren het geheel. De redactie was in handen van prof. dr. R. Roukema.

Prof. dr. F. de Lange

Rector h.t.

TUSSEN KANSEL EN KATHEDER

Egbert de Vries werd in 1933 geboren en studeerde in de jaren vijftig theologie aan de Theologische Hogeschool in Kampen. In 1958 werd hij predikant in het Friese Tijnje. Vanaf 1963 was hij werkzaam in Doetinchem. In 1970 keerde hij naar Kampen terug. De Hogeschool der Kerken groeide. Het aantal studenten steeg en de erkenning door de overheid maakte het mogelijk het docentencorps uit te breiden. Egbert de Vries behoorde tot de eerste generatie wetenschappelijke (hoofd)medewerkers. Hij bleef aan 'de school der kerken' verbonden tot zijn emeritaat in het voorjaar van 1998: achtentwintig jaar heeft hij in Kampen de nieuwtestamentische vakken gedoceerd.

Wie was de *theoloog* Egbert de Vries? Wat dreef hem? Waardoor werd hij 'bezield'? Bij zijn afscheid kreeg hij een bundel aangeboden met bijdragen van zijn collega's uit de afdeling Bijbelwetenschappen. In de titel van die bundel staan de woorden 'kansel' en 'kathedr' naast elkaar¹. Ik meende er goed aan te doen die combinatie van woorden ook voor dit herdenkingscollege te kiezen. Sedert zijn komst naar Kampen werd Egbert de Vries 'van twee kanten gedrongen'. Hij werd docent Nieuwe Testament en leste met hartstocht zijn dorst naar kennis en inzicht. Tegelijkertijd bleef hij predikant in hart en nieren. Het is stellig niet overdreven vast te stellen dat hij naar hartelust preekte. Onvermoeibaar trok hij er 's zondags op uit. In tal van steden en dorpen – vooral in het oosten en noorden van ons land – stroomden de kerken vol wanneer bekend werd dat hij zou voorgaan. Het beluisteren van een preek van Egbert de Vries was een boeiende belevenis. Van saaiheid was geen sprake. Met zijn humor toverde hij regelmatig een lach op de lippen van de gemeente, met zijn kennis van zaken onthulde hij de ongekende rijkdom van de bijbelse boodschap en met zijn vroomheid schiep hij een sfeer die ontroerde en inspireerde. Het stemt weemoedig dat zijn vrolijke, soms zelfs ondeugende, maar altijd diepzinnige preken tot het verleden behoren. Velen zullen de herinneringen koesteren².

Wie zo preekt als Egbert de Vries dat deed, moet over veel wijsheid en kennis beschikken. Nooit meende hij voldoende te weten. Hij bleef lezen, zelfs toen zijn ogen het hem bijna onmogelijk maakten. Zijn boekenbezit was legendarisch. Theologen zijn over het algemeen verzamelaars van boeken, maar Egbert spande de kroon. Hij had 'alles' – niet alleen op het terrein van het Nieuwe Testament, maar ook vakgebieden als dogmageschiedenis en systematische theologie hadden zijn warme belangstelling. Vermaard zijn de grote tassen vol boeken die hij meezeulde naar college. De studenten moesten niet alleen over boeken horen vertellen, ze dienden ze ook te zien en in handen te hebben. Zo hoopte hij zijn liefde voor boeken op een

volgende generatie theologen over te dragen. Hij was er 'heilig' van overtuigd dat ook zij niet zonder het geschreven woord zouden kunnen leven. Theologische luiheid of gemakzucht verafschuwde hij. Een preek diende het resultaat van noeste exegetische arbeid te zijn. Daarbij moest ook geluisterd worden naar de stemmen, de visies van grote theologen uit heden en verleden. Het bestuderen van wetenschappelijke commentaren was een vereiste. Wie meende te kunnen volstaan met het raadplegen van enkele eenvoudige, populaire commentaren kon een strenge vermaning verwachten. De theoloog/predikant mocht het zichzelf niet te gemakkelijk maken. De mensen in de kerk moesten 'geestelijk' gevoed worden. De exegeet diende zo diep mogelijk te spitten. Wetenschappelijke commentaren hielpen hem/haar op weg, scherpten het zicht op de tekst, prikkelden tot tegenspraak. Ik heb hem eens horen zeggen dat het niet mogelijk was een preek over een tekst uit het evangelie van Johannes te maken zonder het bekende commentaar van Rudolf Bultmann grondig te hebben geraadpleegd³.

Met het noemen van de naam van Rudolf Bultmann raak ik een gevoelige snaar in het theologiseren van Egbert de Vries aan. Studenten die zijn colleges volgden, hebben dat ervaren en velen zullen het zich ongetwijfeld nog herinneren. Ooit zei een student eens gekscherend: de naam van Bultmann komt ongeveer om de andere zin in zijn colleges voor!

De vraag is gewettigd: wat boeide Egbert de Vries in het denken van deze nieuw-testamenticus die lange tijd zijn stempel gedrukt heeft op de theologie in de 20e eeuw? Bultmann was een veelzijdig man. Hij heeft zich onder meer intensief beziggehouden met de reconstructie van de ontstaansgeschiedenis van de drie synoptische evangeliën. Egbert de Vries zal het bekende boek over de *Geschiede der synoptischen Tradition*⁴ vermoedelijk wel hebben gelezen, maar het zal hem niet buitengewoon hebben geboeid. Op dat terrein van het nieuwtestamentisch onderzoek heeft hij zich slechts zelden bewogen.

Het is trouwens toch opmerkelijk dat hij zich voor historische vragen niet bijster interesseerde. Men versta mij overigens niet verkeerd. Hij was beslist geen tegenstander van historisch-kritisch onderzoek. Integendeel, in zijn laatste publicatie, verschenen enkele dagen na zijn overlijden, behandelt hij in de commentaarserie *Tekst & Toelichting* de nieuwtestamentische brieven die bekend staan onder de namen 1 en 2 Petrus en Judas. Sedert de opkomst van het historisch-kritisch onderzoek in de 19de eeuw wordt door veel exegeten getwijfeld aan de authenticiteit van deze geschriften. Werden ze werkelijk geschreven door de apostelen die in de bijbel als afzenders worden genoemd? Egbert de Vries treedt niet (meer) in de voetsporen van gereformeerde exegeten die zich met kracht verzetten tegen kritische geluiden ten aanzien van de betrouwbaarheid van de bijbel⁵. Hij onderneemt geen pogingen traditionele gezichtspunten te verdedigen. Onomwonden stelt hij ten aanzien van de vraag naar de echtheid van 1

Petrus het volgende vast: 'Niets in de brief wijst op de discipel Petrus, die wij vanuit de evangeliën kennen, als auteur. Nog afgezien van het goede Grieks, dat velen niet van Petrus verwachten, bevat de brief niets persoonlijks van de man, die Jezus zo goed gekend heeft. Ook de theologie van de brief, die doorsnee kerkelijk is met wat paulijnse elementen, laat niets merken van een aparte inslag eigen aan Petrus'⁶. Op grond van deze overwegingen concludeert Egbert de Vries tenslotte dat 1 Petrus pas in het begin van de tweede eeuw werd geschreven. Van nog latere datum zijn dan 2 Petrus en Judas. Het wordt in de desbetreffende hoofdstukken zonder veel omhaal van woorden vastgesteld⁷.

Zoals gezegd, voor dit soort historische vragen toonde hij geen speciale interesse. Hij zal er niet (meer) wakker van hebben gelegen dat hij met zijn kritische visie het klassieke spoor van de gereformeerde exegese had verlaten. Zijn gebrek aan belangstelling voor historische problemen wordt ook duidelijk wanneer we constateren dat hij zich nooit gemengd heeft in het debat over de 'historische Jezus'. Het is niet moeilijk te raden wat hij daarover diep in zijn hart heeft gedacht. Zijn visie zal weinig verschillen met die van Rudolf Bultmann. En zo zijn we, via een kleine omweg, toch weer uitgekomen bij het werk van deze imposante Duitse theoloog. Anders dan Egbert de Vries schreef Bultmann wel een boek over Jezus. Het verscheen in de jaren twintig in een serie over grote persoonlijkheden uit de geschiedenis van de mensheid⁸. Het is nog altijd de moeite van het lezen waard. Maar Bultmann zou zich haasten te verklaren dat dergelijk historisch onderzoek nooit en te nimmer de basis kan/mag zijn van ons geloof. Daarom plaatste hij tegenover de historische Jezus met nadruk de kerygmatische, de verkondigde Christus. Het lijdt mijns inziens geen twijfel dat Egbert de Vries het met die positiekeuze van harte eens is geweest.

Bultmann fascineerde hem. De belangrijkste reden was dat de Duitse nieuwtestamenticus zich intensief heeft beziggehouden met het hermeneutisch probleem. Hermeneutiek is de kunst van het vertolken – men zou ook kunnen zeggen de kunst van het verstaan. Hoe kunnen wij teksten 'verstaan' – dit 'verstaan' is meer dan een intellectueel begrijpen –, hoe kunnen teksten uit een ver verleden ons 'raken' – in het hart of in de ziel –, hoe kunnen ze voor ons vandaag betekenis krijgen?

In een rede die Egbert de Vries op 14 september 1987 uitsprak bij de opening van het cursusjaar 1987/1988 gaat hij uitvoerig op deze problematiek in. Ik laat hem nu zelf aan het woord. Het is een betrekkelijk lang citaat, met een persoonlijke 'toon'. Hij zelf rangschikte de volgende passage onder de noemer 'ietwat autobiografisch':

'Het was denk ik op de Fluessen, in het vriendelijke bootje van ds. Tjitze Kuipers (en zijn lieve vrouw), dat ik, die altijd al moeite heb om mijn mond te houden, mijn gastheer, die dat niet

verdiende – 't was meer mijn onbedwingbare lust tot ventileren en het uitproberen op een ander van mijn theorieën – dat ik, dus eigenlijk aan mezelf, probeerde duidelijk te maken, dat preken toch nog iets anders is dan het meedelen van feiten, van een feitelijk bestand. Het werkt (letterlijk) niet, als je volstaat met te zeggen, dat zoendood en opstanding levensveranderende feiten zijn, die men nu eenmaal te accepteren heeft. Je hoort dat wel zo in een preek of voor de tv, wanneer de vaste statements worden gemaakt, bv. dat God onze zonden heeft weggedaan, *terwijl we daar niets van weten*. In zekere zin kan dat natuurlijk niet! Daar zit meer aan vast. Zo heeft mijn moeder vroeger ook eens dingen van mij (in haar ogen, waardeloze spulletjes) aan de vuilnisman meegegeven, toen ik niet thuis was, o.a. een Duitse helm, nog uit de oorlog. Ik was onaangenaam getroffen, toen. Ik had dat moeten en willen weten!! Ik had daarin gekend willen wezen, meedoen dus. Niet – ik buig mij weer terug – dat daar geen achtbare bijbelteksten voor zijn (in een noot: Rom. 5:6, 8, 12-21 – o.a. “doordat Christus, toen wij nog zondaren waren, voor ons is gestorven”). Maar toch ...! ergens klopt iets niet. Een preek is meer dan mededelingen van stellingen en feitelijkheden of uitleggingen. Maar verder dan dat wat negatieve en intuïtieve verhaal en gevoel kwam ik daar toen in dat bootje toch ook weer niet. De dominee hoorde, zoals dat gaat en hoort, mijn ontboezemingen pastoraal-gelaten aan, ook ietwat fatsoenlijk-sceptisch, wat je dan weer prikkelt om het er niet bij te laten zitten. Wat ik toen precies wel wilde, was me nog niet duidelijk. Maar zulke dingen krijgen dan een soort van eigen bestaan en wroeten ondergronds door: *Hoe kunnen dingen overkomen?* Hoe kunnen dingen organisch overkomen in de kerk en in de preek? Wat is de poort en hoe gaat de deur open? Wanneer wordt een mens geraakt, geboeid, meegenomen, zonder dat het intellectualistisch is of wettisch? ... Hoe kom ik aan iemands subjectiviteit?

Tot zover dit citaat. Het is zoals gezegd te vinden in een rede die in 1987 werd uitgesproken. Hij gaf die rede een wonderlijke titel: *Compositie. De poort en de deur*⁹. Uit het bovenstaande citaat is al duidelijk waarom Egbert de Vries koos voor de woorden 'poort' en 'deur'. Maar waarom dat curieuze woord 'Compositie'? Hij begon zijn rede met een verklaring van die term. Hij deed dat op een onnavolgbare wijze. Daarom opnieuw een betrekkelijk lang citaat:

'Als je in een museum om je heen kijkt naar de kunstwerken, waarvoor je gekomen bent, tref je er altijd een aantal aan, waarbij staat: "Zonder Titel" of "Compositie". Ik heb nooit goed begrepen, wat dat zeggen wil en waarom de maker, schepper, dat zo deed. Ik denk, dat ik het nu weet. Want ik doe het ditmaal ook. Is het dan zo, dat je pas iets of iemand begrijpt of volgen kunt, als je zelf iets dergelijks ervaren hebt? En kun je alleen jezelf begrijpen? Daar is ook een

woord voor, voor "een ander begrijpen": congenialiteit (innerlijke verwantschap), of: empathie (inlevingsvermogen).

De term "affiniteit" is misschien ook bruikbaar. Je vraagt je dan wel af, wie of wat je dan eigenlijk nog begrijpen kunt. Goede wil is onvoldoende. Je moet iets identieks hebben, familie zijn, dezelfde, nagenoeg dezelfde zijn.

Waarop berust dan dus eigenlijk, dat je met elkaar praten kunt, elkaar begrijpen kunt, elkaar troosten kunt? Ben je dan allemaal dezelfde en hetzelfde? En hoeft je dan eigenlijk alleen maar een mens te zijn, jezelf te zijn om te kunnen verstaan? Maar dan is je *zelf*-verstaan een onmisbaar *voor*-verstaan voor elk verstaan van de ander en het andere! Een voorwaarde dus, en omgekeerd betekent dat, dat je een ander niet kunt verstaan, als je jezelf niet verstaat.

Van een werk zonder titel, van een compositie geldt dan, dat elke beschouwer het achteraf zelf maar moet uitmaken en invullen. Dat is echter heel niet bedoeld als willekeur, maar als een proces, dat op gang komt door het krijgen van een indruk. Het kan in wezen ook niet anders. Wie het verwerkt heeft, wie er de capaciteit, de categorieën voor heeft, kan het benoemen, een naam geven. De zaak werkt zichzelf uit. Een voortijdige naamgeving is uiterlijk, blokkeert het proces, legt op, dicteert, is wettisch. Er treedt onrijpe fixatie op. Er is vrijheid verloren gegaan... De ander moet re-ageren. En de naam, die, na rijping, gegeven en ontvangen wordt, is dan niet allereerst een naam aan de compositie van die ander, maar het vallen van een titel op en het vellen van een oordeel over (de compositie, die) je zelf (bent). Niet jij legt de tekst uit, maar de tekst legt jou uit¹⁰.

Einde van het citaat. Het is een fascinerende tekst die het waard is hem meer dan éénmaal te lezen. We zijn getuigen van een zoektocht – een worsteling ook die iedereen herkent die bezig is met het uitleggen en toepassen van teksten. Wat gebeurt er in die merkwaardige ontmoeting tussen de lezer(es) en de bijbeltekst? Volgens Egbert de Vries heeft 'verstaan' met congenialiteit / affiniteit te maken. Mensen 'verstaan' elkaar, omdat ze met elkaar het mens-zijn delen. Om die reden kunnen we - ondanks een kloof van eeuwen - die oude bijbel 'verstaan'. De kloof wordt overbrugd door menselijke 'existentiële' die voor alle tijden geleden. Wie geen vreemdeling in de theologische wetenschap is, zal hier opnieuw aan de naam van Bultmann moeten denken.

Toen de vermaarde Duitse nieuwtestamenticus in 1976 overleed, vroeg de redactie van het dagblad *Trouw* aan Egbert de Vries een *In memoriam* te schrijven. Hij voldeed aan dat verzoek. Zijn artikel kreeg een 'kop' die niet direct tot de verbeelding sprak: 'de betekenis van Rudolf Bultmann'¹¹. De inhoud mag opmerkelijk worden genoemd en typeert de wijze waarop Egbert de Vries zich door het gedachtengoed van de toonaangevende nieuwtestamenticus liet

inspireren. Hij begint niet met een uitvoerige schets van diens betekenis voor het wetenschappelijk onderzoek van het Nieuwe Testament. Niemand zou verbaasd zijn geweest wanneer hij dat wel had gedaan. Egbert de Vries kiest voor andere invalshoek: 'Bultmann, domineesoon, heeft ook zelf gepreekt. In heel zijn theologisch werk heeft de prediking van het evangelie centraal gestaan. Heel zijn oeuvre stond in dienst van de vraag, hoe er gepredikt *moet* worden. En deze vraag moet gewijzigd, zodat hij luidt: hoe *kan* er gepredikt worden? Hoe scheppen wij de vooronderstellingen voor het overkomen, het verstaan van het te prediken woord van God?' Het is stellig waar: Rudolf Bultmann was er diep van overtuigd dat de bijbelse boodschap niet (meer) 'van-zelf-sprak'. Tussen de mens die in de 20ste eeuw leeft en de voorstellingswereld van de bijbel gaapt een diepe kloof. Het lijdt geen twijfel dat Egbert de Vries zich ten volle bewust is geweest van die kloof. Daarom aarzel ik niet te concluderen dat de beide zelfstandige naamwoorden die in de titel van dit herdenkingscollege staan, volgens hem ook het leven en werk van Rudolf Bultmann hebben getypeerd: kathedraal en kansel. Tegen het einde van het *In memoriam* komt hij nogmaals op deze thematiek terug en doet een verrassende uitspraak: 'In zijn absolute voorkeur voor de prediking, de aanspraak, het levende woord, is Bultmann verwant aan bijvoorbeeld Piëtisten, maar ook, wonderlijk genoeg, aan de inslag van de Gereformeerde Bond. Alhier heeft men bezwaar tegen de beschouwelijke heilshistorische prediking. Er moet *heilsordelijk* gepreekt. Het gaat om de aanspraak, omdat het om de *bekering* gaat. De preek dient bevindelijk te zijn'. Zo blijkt dat ook in kerk en theologie de uitersten elkaar soms bijna weer kunnen raken!

Die verwantschap tussen Egbert de Vries en Rudolf Bultmann werd mij onlangs eens te meer duidelijk. Ik ontmoette een oud-student: de heer Sorgdrager. Vorig jaar schreef hij – als laatste – onder begeleiding van Egbert de Vries zijn doctoraalscriptie. Hij vertelde mij het volgende over Egbert de Vries. Samen liepen ze door de Oudestraat. Op een gegeven moment wees hij op het winkelende publiek en zei: kijk, al die mensen zijn *in Sorge*. Bij het horen van het verhaal moest ik onmiddellijk denken aan een preek van Bultmann die ik jaren geleden las en die mij bijgebleven is. De tekst was het bekende woord uit de Bergrede: 'Maakt u dan niet bezorgd tegen de dag van morgen, want de dag van morgen zal zijn eigen zorgen hebben' (Mat. 6:34). De preek was vol troost en bemoediging. Een fraai voorbeeld van een piëtistische preek. Ieder mens maakt zich zorgen, zo begon ook Bultmann zijn preek, zorgen over onze gezondheid, over de toekomst, over de kinderen, etc.

Is dat de diepste drijfveer van Egbert de Vries geweest om te blijven preken en vooral ook te preken op zijn wijze? Wilde hij die mens *in Sorge* een hart onder de riem te steken? Was dat wat hem bezieldde? In ieder geval werd zijn visie op de theologische wetenschap hierdoor

bepaald. Hij had de vrijheid lief – ook de theologische vrijheid –, maar hij zou toch nergens anders hebben kunnen gedijen dan docerend aan een kerkelijke theologische faculteit – zoals Kampen. Tot in alle vezels van zijn bestaan was hij de man van de ‘simplex ordo’^[12]. Theologie had met kerk – meer nog met mensen te maken, en als de theologie daar niet meer mee te maken had, dan was de rol van de theologie uitgespeeld.

Wie kerk en theologie met elkaar wenst te verbinden, kan niet om de vraag heen die Egbert de Vries achtervolgde: hoe kan het evangelie adequaat worden vertolkt? De zoektocht naar een antwoord op die vraag vormt wellicht een verklaring voor zijn belangstelling voor die nieuw-testamentische geschriften die eerst in een later stadium van het vroege christendom werden geschreven. Natuurlijk, de brieven van Paulus, de oudste geschriften van het Nieuwe Testament, waren hem niet onbekend. Zijn doctoraalscriptie was gewijd aan een gecompliceerd thema uit de paulinische theologie: *dikaïosunè theou* – de gerechtigheid Gods. Maar in zijn latere publicaties schuift hij steeds verder op in de vroege kerkgeschiedenis.

Achteraf kan worden vastgesteld dat het hermeneutisch debat in die tijd al was begonnen. Hoe kan het evangelie worden vertolkt in een tijd die voortschrijdt en in een wereld die verandert? Tevergeefs hadden zij die tot de eerste generatie christenen behoorden – zoals Paulus – vol spanning uitgekeken naar de spoedige *parousia* (= wederkomst) van hun Heer. Hun dringende bede *maranatha* (= kom, Heer! – 1 Kor. 16:22) werd niet verhoord. De Heer kwam niet terug en de wereld draaide door, dag na dag en jaar na jaar. Met het onvermijdelijke gevolg dat kerk en theologie veranderden. De kerk begon een ‘instituut’ te worden, compleet met een hiërarchische structuur met rangen en standen. De theologie zag zich in de laatste decennia van de eerste eeuw al genoodzaakt een oplossing te vinden voor het gegeven dat de *parousia* geen werkelijkheid was geworden. Een heroriëntatie was vereist. Apocalyptische teksten dienden op een nieuwe wijze te worden geïnterpreteerd.

Het Nieuwe Testament is geen eenheid. Er is stem en tegenstem. Wat is dan nog de eenheid van het Nieuwe Testament? Die vraag heeft Egbert de Vries in het bijzonder geboeid. Uit gesprekken weet ik dat hij aan het denken werd gezet door een boek dat in het midden van de jaren zeventig verscheen en dat de titel droeg: *Die Mitte der Schrift*¹³. Een uitdagend en verontrustend boek, vooral voor protestanten. Wat is het ‘midden’ – de kern of het centrum – van de bijbel? Voor protestanten is het antwoord op die vraag niet moeilijk te geven: het paulinische evangelie dat de mens niet door werken maar door geloof wordt gerechtvaardigd. Het katholicisme legt evenwel andere accenten en wijst rechtvaardiging op grond van de werken van de vromen niet bij voorbaat van de hand. Bovengenoemde studie is daarom verontrustend, omdat de auteur met behulp van het historisch-kritisch onderzoek aannemelijk maakt

dat reeds in de nieuwtestamentische periode het paulinische denken niet de alleenheerschappij voerde, maar zelfs gecorrigeerd en bestreden werd. Kort en goed dient te worden geconcludeerd dat het Nieuwe Testament geen eenheid is en dat zowel het protestantisme als het katholicisme zich op nieuwtestamentische teksten kunnen beroepen. Het is niet moeilijk te zien dat Egbert de Vries zich in zijn bestudering van de *katholieke* brieven door bovenstaande discussie heeft laten leiden en inspireren.

Zijn dissertatie was gewijd aan de *brief van Jakobus*¹⁴. Ook die brief dateerde hij laat: eind eerste eeuw, maar hij sloot de mogelijkheid niet uit dat de brief zijn huidige vorm eerst in de loop van de tweede eeuw kreeg. Aan het slot van zijn dissertatie typeert hij de auteur op de volgende wijze: 'Hij heeft scheefgroei geconstateerd en dreigende ontwikkelingen waargenomen en ook een, zo even te noemen "verschriftelijking" van het geloof, waarbij christenen zich beriepen op documenten. Daartegen is de auteur van Jakobus in het geweer gekomen. De brief van Jakobus zou geschreven kunnen zijn door een joodse christen, die Paulus en zijn brieven kende, accepteerde en kritisch van commentaar voorzag'¹⁵.

Aan het slot van zijn naderhand geschreven commentaar op de brief geeft Egbert de Vries de volgende samenvatting: 'De brief van Jakobus gaat dus niet over de christelijke leer en dus niet over God, niet over de Christologie of de soteriologie, dat wil zeggen, de verzoening, de rechtvaardiging, de vergeving, niet over Kerst, Kruis of Pasen. Het traktaat van Jakobus *onderstelt* dit alles en vertegenwoordigt een topje van de ijsberg en gaat over en ageert tegen mensen, die dit *alles* weten en hebben, maar bij wie dit alles *niet werkt*, bij wie dit alles alleen maar functioneert in een soort van geestelijk leven. De brief van Jakobus bestrijdt een christelijke dwaling, een dwaling van christenen en heeft als eigenlijk onderwerp de antropologie, zoals die bijvoorbeeld in de negentiende eeuw de Nederlandse ethische theologie bezig hield. Men moet Jakobus zien als een voetnoot, een aantekening, een excurs. In de twintigste eeuw was het Albert Schweitzer, die de onderhavige kwestie aldus omschreef, dat elke bewuste religie kiezen moet of ze ethische religie zijn wil, of een religie, die de wereld verklaart. Zo wilde ook de brief van Jakobus vastgesteld zien hebben, dat het christelijk geloof per definitie niet uit een leer- of levensbeschouwing, maar uit leven, uit liefde bestaat'¹⁶. In zijn dissertatie schreef hij de zin: 'Van het geheel van de brief van Jakobus gaat de suggestie uit dat Jeruzalem zich tot Rome richt' en constateert dat 'jodendom en gnostiek elkaars alternatieven zijn'¹⁷.

Voor welk alternatief koos Egbert de Vries? Op die vraag is niet gemakkelijk een eensluidend antwoord te geven. Hij was een exegeet met een warme belangstelling voor systematische theologie, maar zijn exegetische hart verhinderde hem een *echte* systematicus te worden. Zijn opmerkelijke on-orthodoxe visie op zowel het kerkelijke als theologische bedrijf bracht hij naar

voren in een lezing, gehouden in 1996 in Haren (Gr.), gewijd aan het bijbelboek Job¹⁸. De bijdrage van de drie vrienden van Job in de discussie wordt op de volgende wijze getypeerd:

'Die drie vrienden hebben helemaal niet over God gesproken. Ze zijn aan God niet eens toegekomen. Ze hebben eigenlijk ook niet recht van zichzelf gesproken. Want die échte gedachten over zichzelf laten ze niet toe! Ze hebben zichzelf opgeborgten in papieren en daarover hebben ze gesproken. Ze zijn in concepten en theorieën blijven steken. Niet dat ze geen ware dingen hebben gezegd, want vele zinnen uit hun redevoeringen komen zo terug in de redevoering van de Here God aan het einde van het boek. Maar het geheel van het betoog van die vrienden is toch maar een harteloze, bloedeloze theologie. Het zijn hun gedachten, hun logica, hun reconstructies van God. God gaat bij hen op en onder in opvattingen.

Het lijkt wel eens wat op wat ook onder ons wel voorkomt. De een zegt tegen de ander op visite of vergadering: hoe denk jij over dit en dat? Hij zegt niet: hoe leef je? En dat is dan je godsdienst. Je informeert naar elkaars opvattingen en denkbeelden over God, staat en maatschappij en die haal je uit traditie, opvoeding en groep en dat is dan je geestelijk leven, althans in de omgang. De rest is er niet, of niet het bespreken en informeren waard. Of je durft niet. Je bent bang dat als het deksel van de put gaat, er dan heel wat los komt. Meer dan je lief is. Die authentieke deur laat je dicht. De put is een beerput. En je loopt voor jezelf weg.

Opvattingen en denkbeelden beheersen de kerk, en in hun concurrerende diversiteit bepalen ze de scheuringen en grenzen der kerk, zelfs zozeer dat men studeren moet om de gereformeerde nuances van synodaal, art. 31, christelijk gereformeerd, gereformeerde bond, oudgereformeerd, gereformeerde gemeente en middenorthodoxie te bepalen. Om daar ietwat achter te komen moet je het nog uit je hoofd leren ook, want echt snappen doe je het niet¹⁹.

De drie vrienden staan tegenover Job. Wat is het verschil? Egbert de Vries poneerde de volgende stelling: 'Job is anti-theologisch'. Wat betekent dat? 'Hij heeft genoeg van het papier, genoeg van de discussies. Job wil nu wel eens God zien. Job wil God persoonlijk spreken. Job moet de "logie" uit de theologie weghebben. Job daagt God uit. Job daagt God voor het gericht. Job toetst God aan zijn logica. God moet uit de hemel naar beneden komen. Hij weet dat dat niet kan, maar hij wil het toch. Hij moet, wil hij zelf eerlijk, echt en authentiek blijven. Hij laat zich niet intimideren. Hij laat zich door geen enkele overweging remmen. Hij gooit alle traditionele foefjes en loopjes overboord. Job is zozeer zichzelf, voelt zozeer zichzelf met zijn pijn en goede geweten. Job is daarin zo authentiek en zo vol zelfvertrouwen, dat hij God uit de hemel wil praten en laten verschijnen voor het kantongerecht in het land Uz. Job daagt God. Liever echt in de hel dan onecht in de hemel²⁰.

De vragen vermenigvuldigen zich. Wat is geloof? Wat is *christelijk* geloof? Ik herinner aan de eerder geciteerde uitspraak van Egbert de Vries: 'jodendom en gnostiek zijn elkaars alternatieven'²¹. En het christendom? Die vraag heeft hem sterk beziggehouden. Dat blijkt vooral uit zijn publicaties die in de laatste jaren verschenen. Ik noem in dit kader het uitvoerige artikel dat hij schreef ter gelegenheid van het afscheid van Heinrich Baarlink²². De titel nodigt uit tot lezen: 'Heeft de parabel van de verloren zoon in Lucas een gnostieke achtergrond?' Hoe luidt het antwoord op die vraag? Egbert de Vries heeft er geen moeite mee te erkennen dat de parabel teruggaat op een gnostisch verhaal, zoals het bekende Lied van de Parel. Maar hij is er vervolgens van overtuigd dat het gnostieke verhaal door de evangelist antignostisch is bewerkt – '... een antignostische Lucas met al zijn nadruk op Jezus als mens, op de massieve geboorteverhalen, de lichamelijke geestesdoop in de Jordaan, de massieve opstandingsverhalen en de lichamelijke hemelvaart, op Jezus als voorloper en op de navolging van hem ...'²³.

Ik kan wat dit thema betreft ook uit eigen ervaring en waarneming spreken. Voorafgaande aan zijn emeritaat hebben we, verspreid over enkele jaren, gezamenlijk een aantal PAO-cursussen (over bijbelse 'grondwoorden') gegeven en een specialisatiecollege over het onderwerp 'Gnosis en Nieuwe Testament'. Laatstgenoemd onderwerp fascineerde hem. Wie thuis is in de theologiegeschiedenis van deze eeuw zal hier opnieuw aan Rudolf Bultmann denken. Soms kon ik mij niet aan de indruk onttrekken dat Egbert de Vries zowel gnosticus als anti-gnosticus was. Hij meende die spanning ook in het Nieuwe Testament aan te treffen. Hij vond het gnostisch denken verleidelijk, maar had een open oog voor de gevaren. In ieder geval was hij ervan overtuigd dat de gnostische visie op mens en wereld een diepgaande invloed had uitgeoefend op het christelijk denken. Na afloop van een college over *Gnosis* praatten we nog even na, onder meer over de aantrekkelijkheid, verleidelijkheid van het 'gnostisch denken'. Aan het einde van het gesprek keek hij mij aan en met een mengeling van ernst en scherts zei hij: pas maar op, jij wordt ook nog wel een gnosticus, zoals zoveel christenen.

In die opmerking school zijn overtuiging dat het alternatief niet was: christendom of gnosis – maar jodendom of gnosis. In de inleiding op zijn commentaar op de brief van Judas schrijft hij: 'Het zou wel eens zo kunnen zijn, dat Oude Testament en jodendom de enige instanties zijn die niet vatbaar zijn voor de gnostieke dualistische (anti-)cultuur. De Islam zal deze teneur aanhouden. Wie schepping en de wet verwerpt is vervallen aan de oerzonde: God willen zijn. Wie zelf god is, is atheïst. Er is dan geen tegenover-instantie of relatie meer. Men is alleen. Woorden weerkaatsen slechts'²⁴.

Het volgende citaat is eveneens de moeite van het vermelden waard: 'De Gnosis denkt en leeft tijdloos. Alleen de geest en het denken bewegen. Alleen de geest en het denken doen ertoe. Alles mag en alles kan en alles staat ter beschikking van de mens, van de enkele mens. Op zich heeft de tijd, de geschiedenis geen waarde. Ethiek bestaat niet. Het leven is waardevrij. Er is alleen maar sprake van het uitleven van gevoelens van lust en onlust: een vorm van hedonisme. Men laat de natuur, het vlees zijn gang gaan. Maar gewicht heeft dit leven niet. Men slijt de tijd en maakt er voor zich het beste van. De echte gnosis kent geen gemeente of samenleving. Men wijt de moderne milieuvervuiling wel eens uiteindelijk aan een onderliggende gnostieke mentaliteit'²⁵.

Hij schreef deze zinnen terwijl hij wist dat zijn levenseinde snel naderde. Daardoor maken ze des te meer indruk. Is de spanning tenslotte gebroken? De weegschaal uiteindelijk toch naar één kant doorgeslagen?

Egbert de Vries was een gecompliceerd denker. Het is niet altijd gemakkelijk 'greep' op hem te krijgen. Hij was zwaar op de hand, maar kon ook verrassend lichtvoetig zijn. Hij was een modern theoloog, maar sprak tegelijkertijd mensen aan die allerminst modern dachten. Hij bewaarde afstand, maar had een open oog voor het feit dat mensen *in Sorge* leven. Hij was er de man niet naar om kerkelijke twisten uit te lokken. Een zaak had immers altijd meer dan één kant. Met twee 'bewijzen' van die dubbelzinnigheid wil ik dit herdenkingscollege besluiten.

(a) Aan het slot van een artikel over het ontstaan van de canon schrijft hij: 'Samengevat is het negatieve gevolg van de *canon* dikwijls geweest: biblicisme, wetticisme en een (cultureellevensbeschouwelijk) pluralisme. Het positieve gevolg is echter geweest, dat de toch altijd latent aanwezige historische component de dogmatiek gerelativeerd heeft en in elk geval bewaard voor een opgaan in filosofie. Het is de bijbelse theologie, die altijd weer teruggaat naar de bronnen en die als zodanig altijd weer een levend en rusteloos en kritisch element in kerk en theologie zal zijn'²⁶.

(b) In zijn laatste publicatie – het al eerder genoemde commentaar op de brieven van Petrus en Judas – zijn de volgende behartenswaardige woorden te vinden: 'Maar ook tegenwoordig geldt nog, dat orthodoxen geen begrip hebben van en voor vrijzinnigen, zoals ook vrijzinnigen niet overlopen van begrip voor de motieven der orthodoxie. Dat is een tekort, een gebrek, in elk geval aan empathie, invoelingsvermogen en aan liefde. Men moet de moeite willen nemen in de huid van de ander te kruipen. Dat bewaart voor inteelt'²⁷.

Op 21 oktober 1998 werd Egbert de Vries ten grave gedragen. Het gebeurde in Tijnje, vanuit de kerk waarin hij veertig jaar eerder zijn loopbaan als predikant en theoloog was begonnen. Velen bewezen hem de laatste eer.

Wij verliezen in hem een creatief, veelzijdig, oorspronkelijk en eigenzinnig theoloog.

Dat de herinnering aan hem zegenrijk mag zijn en blijven.

¹ C.J. den Heyer e.a., *Tussen kathedr en kansel. Egbert de Vries – 65 jaar. Een bundel artikelen voor een origineel en eigenzinnig theoloog*, uitg. Theologische Universiteit Kampen 1998.

² Van hem zijn de volgende prekenbundels verschenen: *Genesis 1-3*, Kampen 1974; *David, Koning van Israël. De Opkomst van zijn Koningschap*, Kampen [1982]; *David, Koning van Israël. De Neergang van zijn Koningschap*, Kampen [1983]; *Met Lucas onderweg naar de kerk*, Kampen 1999.

³ R. Bultmann, *Das Evangelium des Johannes* (Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament), Göttingen 1968 (= 18e druk).

⁴ R. Bultmann, *Die Geschichte der synoptischen Tradition* (FRLANT 29), Göttingen 1957 (= 3e druk)

⁵ Zie bijv. S. Greijdanus, *Bizondere Canoniek van de boeken van het Nieuwe Testament II*, Kampen 1949, die t.a.v. de echtheid van 1 Petrus concludeert: 'Er is daarom geenerlei gegronde reden, om de juistheid en waarheid van 1:1-2 en 5:12-14 te ontkennen, en dezen brief niet te beschouwen als door de apostel Petrus geschreven. De tegenredeneeringen berusten slechts op onjuiste en vooropgezette meningen omtrent de onderlinge verhouding van Petrus en Paulus, en eene niet juiste uitlegging van dezen brief' (p. 292).

⁶ E. de Vries, *1 en 2 Petrus, Judas. Een praktische bijbelverklaring*, Kampen 1998, 27.

⁷ 'Men plaatst de brief (= 2 Petrus) vaak ergens tussen 120-180' (a.w., p. 128); 'de datum (van het ontstaan van de brief van Judas) zal laat zijn, maar toch wel vallend voor 135, toen Jeruzalem en het joden-christendom de nekslag ontvingen. De grens wordt ook gevormd door het bestaan van 2 Petrus, die de brief van Judas met voor- en nawoord heruitgaf' (a.w., p. 188).

⁸ R. Bultmann, *Jesus*, Berlijn 1926 (= Band 1 in de serie *Die Unsterblichen. Die geistigen Heroen der Menschheit in ihrem Leben und Wirken*).

⁹ In de serie *Kamper Cahiers* 63, Kampen 1987; het citaat staat op p. 9-10.

¹⁰ A.w., p. 5-6.

¹¹ *Trouw* van donderdag 5 augustus 1976; zie bijlage II.

¹² Vgl. hiermee E. de Vries, 'Een meditatie. Heeft de theologie haar tijd gehad?', *Communiqué* 6,4 1990, p. 40-47 (47); noot toegevoegd door R. Roukema.]

- ¹³ S. Schulz, *Die Mitte der Schrift. Der Frühkatholizismus im Neuen Testament als Herausforderung an den Protestantismus*, Berlijn 1976.
- ¹⁴ E. de Vries, *De brief van Jakobus. Dispositie en theologie*, Kampen 1991.
- ¹⁵ A.w., p. 178.
- ¹⁶ E. de Vries, *Jakobus. Een praktische bijbelverklaring*, Kampen 1996, p. 90.
- ¹⁷ E. de Vries, *De brief van Jakobus*, p. 179.
- ¹⁸ Postuum verschenen in *Communiqué* 16,1 (november 1999), p. 3-23.
- ¹⁹ A.w., p. 11.
- ²⁰ A.w., p. 10.
- ²¹ E. de Vries, *De brief van Jakobus*, p. 179.
- ²² E. de Vries, 'Heeft de parabel van de verloren zoon van Lucas 15,11-32 een gnostieke achtergrond? Een aspect van de Christologie van Lucas', in: *Christologische perspectieven. Exegetische en hermeneutische studies van en voor prof. dr. Heinrich Baarlink*, Kampen 1992, p. 280-328.
- ²³ A.w., p. 324.
- ²⁴ E. de Vries, *1 en 2 Petrus, Judas*, p. 186.
- ²⁵ A.w., p. 185.
- ²⁶ E. de Vries, 'De geschiedenis van het ontstaan van de canon', in: H. Baarlink (red.), *Inleiding tot het Nieuwe Testament*, Kampen 1989, p. 85.
- ²⁷ E. de Vries, *1 en 2 Petrus, Judas*, p. 217.

BIJLAGEN

I. DE BETEKENIS VAN RUDOLF BULTMANN

E. de Vries¹

Deze titel, "De betekenis van Rudolf Bultmann", is een abstractie. Deze vorige week overleden Duitse theoloog heeft voor de een heel iets anders betekend dan voor de ander. Hij heeft bewonderaars en leerlingen gehad. Hij is ook fel aangevallen. Veel is over hem geschreven. In veel herkende hij zichzelf niet. In veel voelde hij zich mistekend of nog erger: miskend. Wat heeft Bultmann *zelf willen* betekenen? Zou men niet veel meer *deze* vraag moeten stellen? Moet men niet oppassen voor een benadering, die geen recht doet aan de persoonlijke intentie van iemand?

Bultmann, domineeszoon, heeft ook zelf gepreekt. In heel zijn theologisch werk heeft de prediking van het evangelie centraal gestaan. Heel zijn oeuvre stond in dienst van de vraag, hoe er gepredikt moet worden. En deze vraag *moet* gewijzigd, zodat hij luidt: hoe *kan* er gepredikt worden? Hoe scheppen wij de vooronderstellingen voor het overkomen, het verstaan van het te prediken woord van God?

Of weer anders geformuleerd en wellicht iets beter: hoe ruimen wij allerlei onechte, onwezenlijke, toevallige, historische bedenksels en beletsels op, zodat elk mens geconfronteerd wordt met de *ware* ergernis, die besloten ligt in de prediking van het aanstotelijke *kruis*? Hoe kan er recht aan gedaan worden, dat de levende God heden ten dage wil, dat er aan de huidige, levende mensen de levende, verstaanbare boodschap van heil effectief, of in elk geval onontkoombaar gebracht wordt?

Aan een mens, aan elk mens moet zo duidelijk en onmiskenbaar het woord Gods gebracht, dat hij niet meer zeggen kan: "Maar dat *kan* ik niet geloven", maar zo dat hij zeggen moet: "Dat *wil* ik niet geloven, dat *wil* ik niet aanvaarden". Aan de dag treden moet het karakter van ongelof als weigering, als ongehoorzaamheid, als desertie, als onbekeerlijkheid. Een mens moet zich achter niemand of niets meer kunnen verschuilen. Elke uitvlucht of alibi moet hem worden ontnomen. Hij moet geconfronteerd worden met het kruis van Christus, met de zin van dat kruis, met het beslag dat de boodschap van dat kruis op hem leggen wil.

Evangelist

Ik waardeer deze gestorven theoloog als iemand, die bij zijn leven de rol van evangelist heeft willen spelen. Als ik het wel heb, is het door zijn invloed, dat Dorothee Sölle zich tot bijbel en

¹ Met enige wijzigingen en vergissingen verschenen in *Trouw*, 5 augustus 1976. De hier afgedrukte versie komt overeen met de oorspronkelijk aangeleverde kopij.

christendom gewend heeft. In de vertolking van Bultmann heeft "het" haar geraakt.

Ik druk me met opzet ietwat vaag uit. Maar voor mijzelf waardeer ik genoemd feit zeer positief. Wie doet zo'n goed woord voor Jezus, dat de moderne mens geraakt wordt? Bultmann heeft *missionaire theologie* willen bedrijven. Hij heeft de kerk van Christus willen dienen. Hij was kwantitatief een minimalist, omdat hij kwalitatief het maximum wilde: Het ene nodige.

Hij had er alle aandacht voor, dat Jezus een historisch persoon was. Hij had er alle begrip voor, dat de boodschap van het Nieuwe Testament alles te maken had met Grieks en Hebreeuws, met het (?) culturele en maatschappelijke, nationale en internationale beschavingsniveau, beschavingsetappe van de eerste eeuw. De mensen van toen hebben kunnen begrijpen, waar het om ging. Bultmann heeft datzelfde willen doen voor de mensen van nu. Hij heeft niet willen elimineren. Hij heeft willen interpreteren. Maar zoals hij alle begrip had voor het eenmalige van de situatie en van de vertolking van de zin van Christus *toen*, zo had hij ook alle begrip voor het historisch bepaalde en eenmalige van zijn eigen vertolking *nu*.

Historisch

De betekenis van Bultmann is een historische. Hij heeft letterlijk en in een diepere zin, zijn tijd gehad. Zijn invloed zal uiteraard steeds indirecter worden. Hij is reeds veel beschreven. Hij zal nog veel beschreven, ontleed, betiteld, gsystematiseerd worden. Hij zal nog het meest betekend hebben en betekenen voor hen, die aan hem geestelijk verwant zijn of die zijn intentie doorzien en zich aldus geplaatst zien voor het dilemma: wil en zal ik mij bekeren of niet?

Maar naarmate de tijd voortgaat, zal Bultmanns gebezigd begrippenmateriaal onbegrijpelijker worden, tenzij zich de historie herhaalt, zoals Bultmann zelf een analogie zag tussen de oude Gnostiek en de "moderne" filosofie van Heidegger. In andere tijden zal men Bultmann weer moeten uitleggen. Wellicht is het beter, in Bultmanns eigen lijn, om in die tijden direct maar de bijbelse boodschap te vertolken.

Piëtist

In zijn absolute voorkeur voor de prediking, de aanspraak, het levende woord, is Bultmann verwant aan bijvoorbeeld Piëtisten, maar ook, *mirabile dictu* (wonderlijk genoeg), aan de inslag van de Gereformeerde Bond. Alhier heeft men bezwaar tegen de beschouwelijke heilshistorische prediking. Er moet *heilsordelijk* gepreekt. Het gaat om de aanspraak, omdat het om de *bekering* gaat. De preek dient bevindelijk te zijn. De heilshistorische preek is een vóór-stadium van de horizontalistische preek. Hij is intellectualistisch en objectiverend. Er kan haast een tegenstelling ontstaan tussen de oude verhalen en de "moderne" preek in die kringen.

Ik denk, dat Bultmanns typerendst werk zijn uitlegging van het evangelie naar Johannes is. Heel zijn theologie is in wezen bepaald door deze evangelist en niet door Paulus. Hij kan dan ook aan Paulus minder recht doen. Alleen die gedeelten uit Paulus, die min of meer analoog zijn aan Johanneïsche intenties komen uit de verf. In een ander geval kan Bultmann Paulus' betoog fataal noemen. Bultmann heeft hetzelfde willen doen als de vierde evangelist: de logos (het Woord) zo brengen, "opdat gij gelooft". Omdat de vierde evangelist een heel bepaald lezerspubliek op het oog had, is "zijn" evangelie geworden, zoals het geworden is. Anders, maar wel . . . !

Ik heb een moment overwogen om als motto te gebruiken het woord van Shakespeare:

"The evil that men do lives after them, the good is oft interred with their bones".

("Het kwaad, dat mensen doen, leeft na hen voort, het goede wordt vaak begraven met hun gebeente".) De intentie, in ons milieu, zal menigeen duidelijk zijn.

Ik besluit echter maar met een woord van de apostel Paulus, als hij het heeft over diversiteit (van motieven) van de Christusverkondiging: "Wat doet het ertoe? In elk geval . . . wordt Christus verkondigd; en daarin verblijd ik mij en zal ik mij ook verblijden". Gezonde relativiteit. Bijbelse.

Apostelen herkennen elkaar.

II. BIOGRAFIE

Egbert de Vries is op 12 maart 1933 geboren te Sneek, als zoon van Tabe de Vries (22 januari 1907 – 12 juni 1975) en Saakje van Dijk (19 maart 1908 – 22 mei 1963). Van 1939 tot 1949 woonde het gezin te Schoonebeek, waar Egbert de lagere school bezocht. Van 1945 tot 1949 bezocht hij het Coevorder Lyceum te Coevorden. In 1949 verhuisde het gezin naar Emmen, waar Egbert op 23 juni 1951 aan het Gemeentelijk Lyceum het eindexamen gymnasium A aflegde.

Van 1951 tot 1957 studeerde hij theologie aan de Theologische Hogeschool Kampen. Op 28 september 1957 legde hij het kandidaatsexamen af (cum laude). Op 25 februari 1958 trad hij in het huwelijk met Alida Bouwsema. Zij kregen vier kinderen.

Van 9 maart 1958 tot 21 april 1962 was hij predikant van de Gereformeerde Kerk te Tijnje (Friesland) en van 5 mei 1962 tot 31 augustus 1970 predikant van de Gereformeerde Kerk te Doetinchem. Op 30 januari 1970 legde hij het doctoraal examen af (cum laude) aan de Theologische Hogeschool Kampen. Op 1 september 1970 volgde zijn aanstelling tot wetenschappelijk hoofdmedewerker aldaar; in 1986 werd de benaming van zijn functie veranderd in universitair hoofddocent. Op 30 mei 1991 promoveerde hij aan de Rijksuniversiteit Groningen op het proefschrift *De brief van Jakobus. Dispositie en theologie* (eerste promotor: prof. dr. A.F.J. Klijn; tweede promotor: prof. dr. H. Baarlink). Met ingang van 1 april 1998 is hem eervol emeritaat verleend. Hij stierf op 16 oktober 1998.

III. PUBLICATIES¹

1960
'Wat dunkt U? Meditatie naar Mattheüs 18:12-14', *Friesche Kerkbode* 15,45 (18 november), p. 1

1963
'De prijs van Lot. De prijs van God', *Classicale Kerkbode van de gereformeerde kerken in de classe Zutphen* 22,40 (11 oktober), p. 1

1964
'Wat zullen wij dan zeggen? Romeinen 6:1a', *Classicale Kerkbode van de gereformeerde kerken in de classe Zutphen* 23,14 (3 april), p. 1
'Sparen. Meditatie over 1 Koningen 19:4b', *Classicale Kerkbode van de gereformeerde kerken in de classe Zutphen* 23,23 (21 augustus), p. 1

1965
'Wie is de moeder? 1 Kon. 3,2b', *Classicale Kerkbode van de gereformeerde kerken in de classe Zutphen* 24,49 (17 december), p. 1

1966
'Een gemiste kans', *Classicale Kerkbode van de gereformeerde kerken in de classe Zutphen* 25,14 (1 april), p. 1
'Na Pinksteren. Hand. 2:2-3', *Classicale Kerkbode van de gereformeerde kerken in de classe Zutphen* 25,23 (10 juni), p. 1

1967
'en blies de adem uit. Hand. 5:5 en 10', *Classicale Kerkbode van de gereformeerde kerken in de classe Zutphen* 26,21 (26 mei), p. 1
'De man met slechts vijf broers', *Classicale Kerkbode van de gereformeerde kerken in de classe Zutphen* 26,40 (13 oktober), p. 1

1968
'Niet wie gezond zijn...', *Classicale Kerkbode van de gereformeerde kerken in de classe Zutphen* 27,12 (22 maart), p. 1
'Een verborgen God? Jes. 45:15a', *Classicale Kerkbode van de gereformeerde kerken in de classe Zutphen* 27,35 (6 september), p. 1
'Teveel eer!', *Classicale Kerkbode van de gereformeerde kerken in de classe Zutphen* 27,43 (1 november), p. 1

1969
"Geef toch eer aan de Here..." Jozua 7:19', *Classicale Kerkbode van de gereformeerde kerken in de classe Zutphen* 28,10 (7 maart), p. 1
'Jona', *Classicale Kerkbode van de gereformeerde kerken in de classe Zutphen* 28,32 (15 augustus), p. 1

1970
Een uiteenzetting en beoordeling van de nieuwere opvattingen van dikaiosunè Theou bij Paulus. ("Theologie van het woord of heilsontologie"), doctoraalscriptie Theologische Hogeschool Kampen
Prediker, Doetinchem (uitgave in eigen beheer)
'... laat hem nog dit jaar staan... Luc. 13:8', *Classicale Kerkbode van de gereformeerde kerken in de classe Zutphen* 29,1 (7 januari), p. 1

1971
"Houd Mij niet vast". Pasen', *Gereformeerd Weekblad* 26,40 (9 april), p. 273-274
'Pinksteren. Johannes 16:12-15', *Gereformeerd Weekblad* 26,47 (28 mei), p. 329-330
'Kerst. Exodus 33:14,15 (St.V.)', *Gereformeerd Weekblad* 27,25/26 (24 december), p. 161-162

1972
'... nog altijd... Een voorbeeld van een moderne methode van benadering van bepaalde Schriftgedeelten', *Theologische Hogeschool Kampen* 7,4, p. 73-83
'Kerstmis. ...maar hij wilde zich rechtvaardigen... Luc. 10:29', *Gereformeerd Weekblad* 28,25/26 (22 december), p. 153-154

¹ De gegevens zijn aangeleverd door mw. A. de Vries-Bouwsema en met hulp van student-assistent Mirjam Koole door R. Roukema bewerkt.

1973

- 'De geloofsbelijdenis van een Jood. Esther 4:14, 6:13', *Gereformeerd Weekblad* 28,45 (11 mei), p. 308-309
'Pinksteren. Johannes 16:14 en 15', *Gereformeerd Weekblad* 28,49 (6 juni), p. 337-338
'Ere Zij God', *Gereformeerd Weekblad* 29,25/26 (21 december), p. 162-163

1974

Genesis 1-3, Kampen

- "'Het vraagteken" achter Jona 4:11', *Gereformeerd Weekblad* 29,27 (4 januari), p. 172-173
'Pasen. Mattheüs 28:4 en 5', *Gereformeerd Weekblad* 29,41 (12 april), p. 282-283
'Pinksteren. Romeinen 8:9v, 14-16', *Gereformeerd Weekblad* 29,48 (31 mei), p. 337-338
'Jdelheid der ijdelheden, zegt Prediker, ijdelheid der ijdelheden! alles is ijdelheid (Prediker 1:2). I', *Gereformeerd Weekblad* 30,2/3/4 (12 juli), p. 4-5
"De mens heeft het niet in zijn macht" (Prediker 2:24-26). [II]', *Gereformeerd Weekblad* 30,5/6 (2 augustus), p. 12-13
'Opdat men voor Zijn aangezicht vreze (Prediker 3:10,11 en 14). III', *Gereformeerd Weekblad* 30,7/8 (16 augustus), p. 20-21
'Uw déél: carpe diem (Prediker 3:22). IV', *Gereformeerd Weekblad* 30,9 (30 augustus), p. 27-28
'Vrees echter God (Prediker 5:6b). V', *Gereformeerd Weekblad* 30,10 (6 september), p. 35-36
'Wat baat het een mens... (Pred. 6:3,6,11 en 12). VI', *Gereformeerd Weekblad* 30,11 (13 september), p. 43-44
'Wat is goed – wie is goed? (Prediker 7:18b). VII', *Gereformeerd Weekblad* 30,12 (20 september), p. 54-55
"...niets kan ontdekken. Nochtans weet ik..." (Prediker 8:17 en 12b). VIII', *Gereformeerd Weekblad* 30,13 (27 september), p. 61-62
'Wijsheid niet in tel... (Prediker 9:16) XI', *Gereformeerd Weekblad* 30,14 (4 oktober), p. 68-70
'Werd uw brood uit op het water... (Prediker 11:1). X', *Gereformeerd Weekblad* 30,16 (18 oktober), p. 85-86
'Gedenk dan uw Schepper in uw jongelingsjaren (Prediker 12:1). XI', *Gereformeerd Weekblad* 30,17 (25 oktober), p. 94-95

1975

- 'De broer van Abel (Genesis 4:1-16). I', *Gereformeerd Weekblad* 30,31 (31 januari), p. 185-186
'De broer van Abel (Genesis 4:1-16). II', *Gereformeerd Weekblad* 30,32 (7 februari), p. 193-194
'En de één liet een stad na... En de ander kreeg een kerk mee... (Genesis 4:17-26). III', *Gereformeerd Weekblad* 30,33 (14 februari), p. 201-202
"...Maakte hij hem naar de gelijkenis Gods..." (Genesis 5:1-32). IV', *Gereformeerd Weekblad* 30,42 (18 april), p. 275-277
"...Dit zijn de geweldigen uit de voortijd, mannen van naam" (Genesis 6:1-4). V', *Gereformeerd Weekblad* 30,43 (25 april), p. 283-285
"...Berouwde het den Here, dat Hij den mens op aarde gemaakt had..." (Genesis 6:5-8). VI', *Gereformeerd Weekblad* 30,45 (9 mei), p. 299-301
"Dit is de geschiedenis van Noach: ..." (Genesis 6:9-9:7 [29]), *Gereformeerd Weekblad* 30,46 (16 mei), p. 308-309
"...Een knecht der knechten zij hij voor zijn broeders" (Genesis 9:18-10:32 [en 11:10-26]). VIII', *Gereformeerd Weekblad* 30,48 (30 mei), p. 323-324
"...Dit is hun aanzet...als hen dit lukt, zullen ze denken: wie dit kan, kan alles" (Genesis 11:1-9). IX', *Gereformeerd Weekblad* 30,49 (6 juni), p. 333-334
'De inbraak. Mat. 1:18-25', *Gereformeerd Weekblad* 31,25-26 (19 december), p. 138-139

1976

- 'Deze wereld. 1 Samuel 26:17-20; 27; 30:26-31; Lukas 16:1-9. I', *Gereformeerd Weekblad* 31,35 (27 februari), p. 210-211
'Deze wereld (1 Samuel 26:17-20; 27; 30:26-31; Lukas 16:1-9). II', *Gereformeerd Weekblad* 31,36 (5 maart), p. 220-221
'Deze wereld (1 Samuel 26:17-20; 27; 30:26-31; Lukas 16:1-9). III', *Gereformeerd Weekblad* 31,37 (12 maart), p. 229-230
'Deze wereld (1 Samuel 26:17-20; 27; 30:26-31; Lukas 16:1-9). IV', *Gereformeerd Weekblad* 31,38 (19 maart), p. 237-238
'De betekenis van Rudolf Bultmann', *Trouw* 5 augustus
'Vragen rond de Bijbel. De doorbraak. Mattheüs 1:21. I', *Gereformeerd Weekblad* 32,16 (3 december), p. 123
'Vragen rond de Bijbel. De doorbraak. Mattheüs 1:21. II', *Gereformeerd Weekblad* 32,17 (10 december), p. 131-132
'Vragen rond de Bijbel. De doorbraak. Mattheüs 1:21. III', *Gereformeerd Weekblad* 32,18 (17 december), p. 139
'Vragen rond de Bijbel. De doorbraak. Mat. 1:21 (Slot)', *Gereformeerd Weekblad* 32,19 (24 december), p. 146

1977

- 'De liefde Gods (Romeinen 5:5b). 1', *Gereformeerd Weekblad* 33,17 (9 december), p. 261-263
'De liefde Gods (Romeinen 5:5b). 2', *Gereformeerd Weekblad* 33,18 (16 december), p. 277-279
'De liefde Gods (Romeinen 5:5b). 3', *Gereformeerd Weekblad* 33,19 (23 december), p. 292-293

1978

- 'Het "dienen" in de brieven van Paulus', in: *De Knechtsgestalte van Christus*. Studies aangeboden aan Prof. dr. H. N. Ridderbos, Kampen, p. 224-229.
'Johannes 4:1-42 in geest en hoofdzaak', *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 78,2, p. 93-112
'Pinkstermeditatie. "De Heer nu is de Geest" (2 Kor. 3:17)', *Gereformeerd Weekblad* 33,36 (12 mei), p. 565-567
'Gezins- of kindercommunie 1', *Gereformeerd Weekblad* 33,38 (2 juni), p. 600-602
'Gezins- of kindercommunie (slot)', *Gereformeerd Weekblad* 33,39 (9 juni), p. 617-620
'Een reëel postscriptum? of: een verhandeling over de gezonde prediking', *Gereformeerd Weekblad* 34,15 (24 november), p. 231-232
'Nu hij eenmaal gekomen is... (2 Samuël 24). 1', *Gereformeerd Weekblad* 34,18 (15 december), p. 276-279
'Nu hij eenmaal gekomen is... (2 Samuël 24) (Slot)', *Gereformeerd Weekblad* 34,19 (22 december), p. 291-293

1979

- 'Sluiting tweede semester 1978-1979' (meditatie over Gen. 17:1 en Matth. 5:48), *Theologische Hogeschool Kampen* 15,1, p. 3-5
'Spanningen in de gemeente omtrent Schriftgezag, exegese en de houding van de predikant(e). I', *Gereformeerd Weekblad* 34,30 (23 maart), p. 475-476
'Spanningen in de gemeente omtrent Schriftgezag, exegese en de houding van de predikant(e). II', *Gereformeerd Weekblad* 34,31 (30 maart), p. 487-489
'Spanningen in de gemeente omtrent Schriftgezag, exegese en de houding van de predikant(e). III', *Gereformeerd Weekblad* 34,32 (6 april), p. 504-507
'"...want zij kenden de Schrift nog niet..." Johannes 20:9 (Paasmeditatie over de compositie van Johannes 20:1-18)', *Gereformeerd Weekblad* 34,33 (13 april), p. 518-521
'Spanningen in de gemeente omtrent Schriftgezag, exegese en de houding van de predikant(e). 4', *Gereformeerd Weekblad* 34,34 (27 april), p. 538-541
'Spanningen in de gemeente omtrent Schriftgezag, exegese en de houding van de predikant(e). V (slot)', *Gereformeerd Weekblad* 34,36 (11 mei), p. 566-569
'Pinkstermeditatie over Handelingen 2:1-4', *Gereformeerd Weekblad* 34,38 (1 juni), p. 596-599
'Eerste adventsmeditatie. Markus 1:1 : Begin van het evangelie...', *Gereformeerd Weekblad* 35,17 (7 december), p. 134
'Tweede adventsmeditatie. Johannes 6:29 : Dit is het werk Gods, dat jij gelooft...', *Gereformeerd Weekblad* 35,18 (14 december), p. 139-141
'Kerstmeditatie: Het Woord is vlees geworden... (Johannes 1:14)', *Gereformeerd Weekblad* 35,19 (21 december), p. 147-148

1980

- 'Het fundamentalisme en het Nieuwe Testament', *Credo. Maandblad voor Evangelie en Cultuur* 7,9 (november), p. 16-21
'Geloven', *Gereformeerd Weekblad* 35,22 (18 januari), p. 171-172
'Geloven (slot)', *Gereformeerd Weekblad* 35,23 (25 januari), p. 180-181
'Eerste lijdensmeditatie: 1 Korinthe 1:18', *Gereformeerd Weekblad* 35,31 (21 maart), p. 243-244
'Tweede lijdensmeditatie: Galaten 6:14 en 17', *Gereformeerd Weekblad* 35,32 (28 maart), p. 251-252
'Paasmeditatie. 1 Korinthe 15:34; Markus 12:24', *Gereformeerd Weekblad* 35,33 (4 april), p. 258-259
Het goed recht van een theologie van het Nieuwe Testament, Kampen. Vertaling en bewerking van H. Boers, *What is New Testament Theology? The rise of criticism and the problem of a theology of the New Testament*, Philadelphia 1979
Kort overzicht van de vormkritiek van het Oude Testament, Kampen. Vertaling en bewerking van G.M. Tucker, *Form criticism of the Old Testament*, Philadelphia 1971/1973²
Kort overzicht van de literaire kritiek van het Nieuwe Testament, Kampen. Vertaling en bewerking van W.A. Beardslee, *Literary Criticism of the New Testament*, Philadelphia 1970

1981

- 'Meditatie over Johannes 12:20-36', *Gereformeerd Weekblad* 36,31 (27 maart), p. 245-246
'Meditatie over Johannes 13:1-20', *Gereformeerd Weekblad* 36,32 (3 april), p. 252-253
'Meditatie over Johannes 13: 21-38: de kerk van alle tijden (1)', *Gereformeerd Weekblad* 36,33 (10 april), p. 260
'Meditatie over Johannes 13: 21-38: de kerk van alle tijden (2)', *Gereformeerd Weekblad* 36,34 (17 april), p. 268-269
'Pinkstermeditatie over 1 Korinthe 13:10', *Gereformeerd Weekblad* 36,38 (5 juni), p. 298-299

'Eerste adventsmeditatie. "Ik vrees niet..." Psalm 3:7', *Gereformeerd Weekblad* 37,16 (27 november), p. 123-124
'Tweede adventsmeditatie. "... ja, op Hem zal ik hopen." Jes. 8:17', *Gereformeerd Weekblad* 37,17 (4 december), p. 131-132
'Derde adventsmeditatie. "... en vrede op aarde..." Lukas 2:14', *Gereformeerd Weekblad* 37,18 (11 december), p. 139-140
'Vierde adventsmeditatie. "Sta op, Heer, naar uw rustplaats". Ps. 132:8', *Gereformeerd Weekblad* 37,19 (18 december), p. 146-148

1982

'Van Kerst naar Pasen (Psalm 4:7)', *Gereformeerd Weekblad* 37,21 (15 januari), p. 164-165
'Paasmeditatie. ...maar Hem hebben zij niet gezien (Lukas 24:24)', *Gereformeerd Weekblad* 37,33 (9 april), p. 258-259
'Hemelvaart. Johannes 17:15', *Gereformeerd Weekblad* 37,36 (14 mei), p. 284-286
'Pinkstermeditatie (Johannes 20:22,23)', *Gereformeerd Weekblad* 37,37 (28 mei), p. 289-290
'Johannes 4:23 en 24'; '1 Korintiërs 2:15'; 'Lucas 14:25 en 26'; 'Lucas 15:24b', *Postille* 1982-1983, 's-Gravenhage, p. 102-112
David, koning van Israël. De opkomst van zijn koningschap, Kampen

1983

David, koning van Israël. De neergang van zijn koningschap, Kampen
'Ere zij God . . . Vrede op aarde...', *Evangelisch Commentaar* 1,30/31 (23 december), p. 1-3

1985

'Bijbel en hermeneutiek', *Communiqué* 2,1, p. 47-52

1986

"... en stort op hen een milde regen . . .", *Communiqué* 3,3, p. 10-14
'Beste Gerard en goede Okke', *Communiqué* 3,5 p. 25-30

1987

Compositie. De poort en de deur (Kamper Cahiers 63), Kampen
'De brief van Paulus aan de Romeinen', in: B. van Oeveren e.a. (red.), *Tekst voor Tekst*, 's-Gravenhage, p. 898-917
'De brief van Paulus aan de Efeziërs', in: J.C. Bette, H.H. ter Welle (red.), *Studiebijbel* 8, Soest, p. 170-315

1988

'Veranderde spiritualiteit in de dagboeken van Okke Jager. Mijmeringen over het fenomeen bijbels dagboek', in: P.J. de Buck e.a. (red.), *Tegendraads*. Opstellen aangeboden aan Okke Jager, Baarn, p. 66-89
'Jezus als wonderdoener', *Ouderlingenblad* 65,760 (maart), p. 10-13
'Heilige Geest en hermeneutiek', *Communiqué* 4,2/3, p.15-27

1989

'De geschiedenis van het ontstaan van de canon'; 'De brief aan de Hebreëën'; 'De brief van Jakobus'; 'De eerste brief van Petrus'; 'De tweede brief van Petrus'; 'De brief van Judas'; 'De Openbaring van Johannes', in: H. Baarlink (red.), *Inleiding tot het Nieuwe Testament*, Kampen, p. 73-85; 255-285; 292-308
'It killed the cat. "Wat is waarheid?" Joh.18: 38', *Evangelisch Commentaar* 7,9 (5 mei), p. 10-13

1990

'Een meditatie. Heeft de theologie haar tijd gehad?', *Communiqué* 6,4, p. 40-47

1991

De brief van Jakobus. Dispositie en theologie (proefschrift Rijksuniversiteit Groningen), Kampen

1992

'Heeft de gelijkenis van de verloren zoon van Lucas 15 een gnostieke achtergrond?', in: *Christologische perspectieven*. Exegetische en hermeneutische studies van en voor prof. dr. Heinrich Baarlink, Kampen, p. 280-328
Veertien korte Schriftstudies, *Centraal Weekblad* 6 maart - 12 juni
Zestien korte Schriftstudies, *Centraal Weekblad* 4 september - 20 december

1993

Twintig korte Schriftstudies, *Centraal Weekblad* 10 januari - 30 mei

1994

'Lucas 16:8'; 'Lucas 17:10'; 'Lucas 19:38', *Postille* 1994-1995, Zoetermeer, p. 74-82
Elf korte Schriftstudies, *Centraal Weekblad* 27 mei - 26 augustus

1995

'De plaats van het denken (Lucas)', *Communiqué* 12,1, p. 20-26
'Naam vormt identieke groepen', *Centraal Weekblad*, 43,8 (24 februari), p. 9

1996

Jakobus. Een praktische bijbelverklaring (Tekst en Toelichting), Kampen
'Prediker: een postmodern denker uit de derde eeuw voor Christus', in: J. Ridderbos (red.), *Mens, durf te leven*, Kampen
'Job in Haren' (inleiding op een voorstelling van Henk van Ulsen), Haren; zie ook 1999

1997

'God..... (naar Johannes 8:3-20)', *Communiqué* 13,3/4, p. 94-100

1998

1 en 2 Petrus. Judas. Een praktische bijbelverklaring (Tekst en Toelichting), Kampen

1999

Met Lucas onderweg naar de kerk, uitgegeven door A. de Vries-Bouwsema, Kampen
'Job in Haren', *Communiqué* 16,1, p. 3-19 (vgl. 1996)

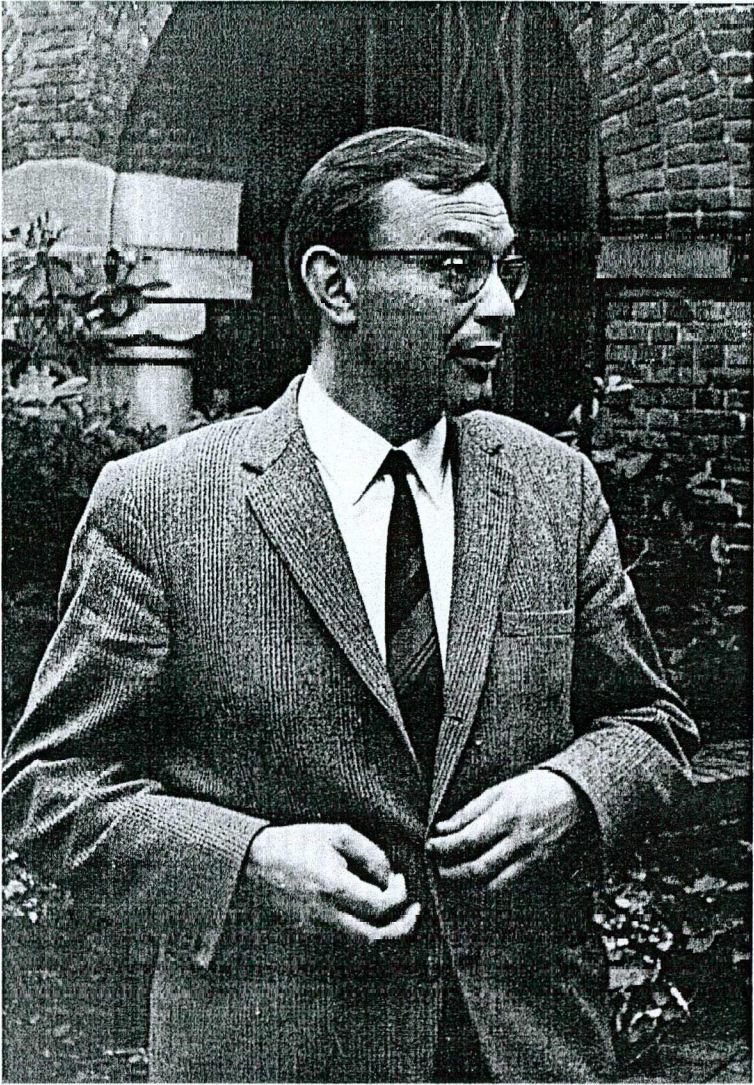
IV. FEESTBUNDEL

C.J. den Heyer (red.), *Tussen Katheder en Kansel. Egbert de Vries - 65 jaar. Een bundel artikelen voor een origineel en eigenzinnig theoloog*, Theologische Universiteit Kampen 1998

V. LITERATUUR¹

- T. Baarda, bespreking van E. de Vries, *De Brief van Jakobus. Dispositie en Theologie*, 1991: *Kerk en Theologie* 43 (1992), p. 167
- J. Faber, 'Dr. E. de Vries: docent tussen kathedraal en kansel', *Koornmarkt* 1 6,1 [abusievelijk: 6,4] (februari 2000), p. 7-8
- J. Faber, 'In memoriam dr. Egbert de Vries (1933 - 1998)', *Kerkbode Gereformeerde Kerk Kampen* 53,34 (30 oktober 1998), p. 1
- [J. van Gelderen,] 'Bij het vertrek van dr. Egbert de Vries', *Koornmarkt* 1 4,2 (april 1998), p. 8
- H. Heyen, "Allāhu ākbar!" (de muezzin vanuit het minaret); 'God werkt middellijk' (dr. E. de Vries)', *Koornmarkt* 1 8,3 (2002), p. 9
- C.J. den Heyer, 'In memoriam dr. E. de Vries', *Koornmarkt* 1 5,1 (januari 1999), p. 13
- J. van Klinken, 'Met een scherf naar de Cruce de Ferro. Het Jakobuspad: een hommage aan dr. Egbert de Vries (1933-1998)', *Centraal Weekblad* 13 oktober 2000, p. 11
- H. Krösschell, 'In memoriam', *Kerkblad van de Gereformeerde Kerk Silvolde-Gendringen*, november 1998
- R. Roukema, 'Je kunt er niet omheen', *Communiqué* 16,1 (november 1999), p. 20-23
- W.J.W. Scheltens, 'Bij het overlijden van ds. Egbert de Vries', *Kontakt. Gereformeerde Kerk Lunteren* 34,3 (november 1998)
- B. Wiegman, 'Met Lucas onderweg naar de kerk', *Asser Kerkblad* 30 september 1999, p. 14

¹ Deze artikelen zijn aanwezig in het archief of in de bibliotheek van de Theologische Universiteit Kampen.

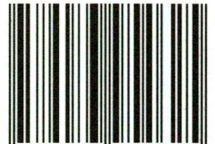

KAMP

LUMIN
TUK
VIDE
LUMEN

ThUK

ISBN 90-73954-62-2
NUGI 631

9 789073 954625